

ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNING TIL TIZIMI VA NUTQ AMALIYOTIGA TA’SIRI

Muxiddinova Rushana Mirkomilovna

Osiyo texnologiyalar universiteti

Lingvistika: ingliz tili yo’nalishi magistri

Annotatsiya. *Ushbu maqolada zamonaviy texnologiyalarning til tizimi va nutq amaliyotiga ko‘rsatayotgan ta’siri ilmiy jihatdan yoritiladi. Unda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi natijasida kommunikativ muhitning o‘zgarishi, tilning leksik, grammatik va uslubiy qatlamlarida yuz berayotgan yangilanishlar tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamli platformalar, ijtimoiy tarmoqlar, messenjerlar va sun’iy intellekt vositalarining yozma hamda og‘zaki nutq shakllariga ta’siri ko‘rib chiqiladi. Maqolada zamonaviy texnologiyalar ta’sirida nutq amaliyotida qisqartmalar, emoji, stiker, sleng va multimodal vositalarning faollashuvi, til me’yorlari hamda nutq madaniyati masalalarining dolzarblashuvi asoslab beriladi. Shu bilan birga, texnologik taraqqiyotning til rivojiga ijobiy va salbiy jihatlari ochib berilib, til taraqqiyoti bilan me’yoriylik o‘rtasidagi muvozanatni caqlash zarurligi ta’kidlanadi.*

Kalit so‘zlar: *zamonaviy texnologiyalar, til tizimi, nutq amaliyoti, kommunikativ muhit, raqamli diskurs, internet lingvistikasi, nutq madaniyati, til me’yorlari, leksik o‘zgarishlar, multimodal muloqot, ijtimoiy tarmoqlar, sun’iy intellect*

Zamonaviy texnologiyalar bugungi sivilizatsiyaning eng muhim harakatlantiruvchi omillaridan biri bo‘lib, ular nafaqat iqtisodiyot, siyosat, ta’lim va madaniyat sohalarini, balki til va nutq jarayonlarini ham tubdan o‘zgartirib bormoqda. Texnologiya tushunchasi odatda inson faoliyatini yengillashtirish, tezlashtirish va takomillashtirishga xizmat qiladigan vositalar, usullar, dasturlar hamda texnik tizimlar majmui sifatida talqin etiladi. Ayniqsa axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi natijasida insoniyat muloqotining shakli, mazmuni va tezligi mutlaqo yangi bosqichga ko‘tarildi. Internet, mobil aloqa, ijtimoiy tarmoqlar, sun’iy intellekt, messenjerlar, raqamli platformalar, avtomatik tarjima tizimlari va ovozli texnologiyalar kommunikativ muhitni misli ko‘rilmagan darajada kengaytirdi. Avvallari muloqot ko‘proq bevosita suhbat, maktub yoki bosma matn vositasida amalga oshirilgan bo‘lsa, bugungi kunda muloqot virtual, interaktiv, multimodal va tezkor xarakter kasb etmoqda. Shu jihatdan zamonaviy texnologiyalar kommunikativ muhitni o‘zgartiruvchi tashqi omil bo‘libgina qolmay, tilning o‘z ichki rivojlanish qonuniyatlariga ham ta’sir etuvchi kuchga aylanmoqda. Aynan shu sababli tilshunoslikda raqamli diskurs, internet lingvistikasi,

kompyuter vositasidagi kommunikatsiya, virtual nutq va media matn muammolari alohida tadqiqot obyektiga aylangan.

Zamonaviy kommunikativ muhitning eng muhim xususiyati uning tezkorligi va ommaviyligidir. Axborot juda qisqa vaqt ichida yaratiladi, tarqatiladi va qabul qilinadi. Bu esa nutqning odatiy me'yorlari va uning amalga oshish shakllariga ta'sir ko'rsatadi. Endilikda inson bir vaqtning o'zida bir nechta kommunikativ maydonda yashaydi: yuzma-yuz muloqot, telefon orqali aloqa, yozma xabarlar, ijtimoiy tarmoqdagi postlar, izohlar, video va audio formatdagi nutq, rasmiy elektron yozishmalar hamda ommaviy virtual muhokamalar bir-biri bilan uyg'unlashib ketgan. Natijada kommunikativ muhitning yangi modeli shakllandi. Bu modelda muloqot nafaqat so'z va gaplar orqali, balki tasvir, emoji, gif, stiker, audio belgilar, grafik elementlar va video fragmentlar yordamida ham quriladi. Demak, zamonaviy texnologiyalar muloqotni ko'p kodli, ko'p kanalli va ko'p qatlamli hodisaga aylantirdi. Buning natijasida tilning asosiy funksiyalari ham kengaydi. Til endi faqat axborot almashish vositasi emas, balki tezkor ijtimoiy reaksiya, shaxsiy pozitsiya, emotsional munosabat, guruhiy identitet va raqamli madaniyatni ifodalash vositasi sifatida ham faol ishlatilmoqda.

Zamonaviy texnologiyalarning til tizimiga ta'siri, avvalo, leksik sathda yaqqol ko'zga tashlanadi. Har qanday yangi texnologik hodisa yangi tushuncha va predmetlarni nomlash zaruratini tug'diradi. Shu bois til tarkibiga yangi so'zlar, terminlar va birikmalar kirib keladi. Bugungi kunda "platforma", "interfeys", "ilova", "algoritm", "kontent", "chatbot", "kanal", "profil", "post", "trend", "stream", "onlayn", "oflayn", "fayl", "link", "blogger", "podkast" kabi birliklar faol iste'moldagi so'zlarga aylanib ulgurgan. Ularning bir qismi bevosita o'zlashma shaklda qo'llansa, boshqa qismi asta-sekin tilning fonetik va grammatik tizimiga moslashmoqda. Texnologiya bilan bog'liq leksik yangilanish tilning nominativ imkoniyatlarini kengaytiradi va zamonaviy hayotni aniq ifodalashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, mavjud so'zlarning ma'nosida ham o'zgarishlar ro'y beradi. Masalan, "sahifa", "tarmoq", "obuna", "oyna", "ko'chirib olish", "saqlash", "kanal" kabi so'zlar an'anaviy ma'nosidan tashqari yangi raqamli ma'nolarni kasb etgan. Bu holat polisemiya va semantik kengayish jarayonlarining texnologik taraqqiyot ta'sirida yanada faollashganini ko'rsatadi.

Til tizimiga ta'sir faqat lug'at tarkibi bilan cheklanmaydi. Grammatik va sintaktik qatlamlarda ham muayyan siljishlar seziladi. Tezkor yozish va muloqot qilish ehtiyoji sabab ayrim sintaktik qurilmalar soddalashadi, qisqa gaplar ko'payadi, murakkab sintaktik tuzilmalar o'rnini ixcham va operativ ifodalar egallaydi. Ayniqsa elektron yozishmalar va ijtimoiy tarmoqlarda nutq ko'pincha to'liq gap shaklida emas, balki mazmuni tez yetkazishga qaratilgan fragmentlar orqali ifodalanadi. Ba'zan ega yoki kesim tushirib qoldiriladi, ayrim gap bo'laklari kontekst orqali tiklanadi. Bu holat tilning sintaktik iqtisodiyoti kuchayganidan darak beradi. Shuningdek, yozma nutqqa og'zaki nutq

xususiyatlari faol kirib kelmoqda. Ilgari yozma shakl uchun xos bo‘lmagan ayrim so‘zlashuv birliklari, replikalar, undovlar, takrorlar va hissiy ifodalar raqamli matnlarda tabiiy holga aylanmoqda. Bunday aralashuv natijasida yozma va og‘zaki nutq o‘rtasidagi an’anaviy chegara nisbatan yumshaydi. Bu esa til tizimining funksional moslashuv chanligini ko‘rsatadi.

Zamonaviy texnologiyalarning nutq amaliyotiga ta’siri esa yanada bevosita va keng ko‘lamlidir. Nutq amaliyoti til birliklarining real kommunikativ jarayonda qo‘llanishi bilan bog‘liq bo‘lgani sababli texnologik muhitdagi har qanday o‘zgarish avvalo nutq xulqiga ta’sir qiladi. Bugungi kunda odamlar kundalik hayotida yozma nutqdan oldingiga qaraganda ancha ko‘p foydalanmoqda. Biroq bu yozma nutq an’anaviy maktub yoki rasmiy hujjat uslubidagi yozuv emas, balki tezkor xabarlar, izohlar, qisqa postlar, captionlar, hashtaglar va multimodal signallar bilan boyigan o‘ziga xos raqamli yozma nutqdir. Bunday nutqda qisqartmalar, belgi va ramzlar, emoji, stiker va giflar semantik hamda pragmatik yuk tashiydi. Natijada nutqning ifoda vositalari kengayadi, lekin shu bilan birga uning me’yoriy chegaralari ham siljiydi. Masalan, birgina emoji butun bir emotsional munosabatni ifodalay oladi, bir necha nuqta yoki undov belgisi esa gapning ohangini o‘zgartiradi. Demak, zamonaviy texnologiyalar nutq amaliyotini nafaqat tezlashtirdi, balki uni multimodal tusga ham keltirdi.

Nutq amaliyotidagi muhim o‘zgarishlardan biri uslubiy sathda namoyon bo‘ladi. Ijtimoiy tarmoqlar, bloglar va messenjerlarda ko‘pincha norasmiy, samimiy va suhbatga yaqin uslub ustunlik qiladi. Hatto rasmiy tashkilotlar, ta’lim muassasalari yoki ommaviy axborot vositalari ham virtual auditoriyaga yaqinlashish maqsadida soddalashtirilgan va tabiiyroq ohangdan foydalanmoqda. Bunda uslubiy me’yorlar muloqot maqsadiga ko‘ra yangicha tashkil topadi. Fikrni imkon qadar qisqa, lo‘nda, esda qoladigan va ta’sirchan shaklda ifodalash ehtiyoji kuchayadi. Ayniqsa sarlavha, reklamaviy matn, blog matni va ijtimoiy tarmoq postlarida ekspressivlik, obrazlilik, kinoya, metaforik ifodalar va intertekstual signallarning ulushi ortadi. Internet slengi ham nutq amaliyotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Bu sleng ko‘pincha yoshlar orasida paydo bo‘ladi, keyinchalik keng ommaga tarqaladi va ayrim hollarda umumtil birliklari qatoriga ham kirib boradi. Demak, zamonaviy texnologiyalar nutq amaliyotini nafaqat yangi vositalar bilan boyitadi, balki yangi uslubiy normalarni ham shakllantiradi.

Texnologik taraqqiyot sharoitida til me’yorlari va nutq madaniyati masalasi alohida dolzarflik kasb etadi. Chunki tilning tabiiy rivojlanishi bilan uning me’yoriy holatini saqlash o‘rtasida muvozanat zarur. Raqamli muhitda tez yozish odati, imloga beparvolik, tinish belgilarining tushirib qoldirilishi, bosh va kichik harflarning aralash ishlatilishi, chet tillaridan keragidan ortiq so‘z olish, lotin va kirill yozuvlarining aralashuvi, shevaga yaqin yozish yoki transliteratsiya kabi holatlar ko‘paymoqda. Bunday ko‘rinishlar, bir tomondan, kommunikativ erkinlikni va individual uslubni namoyon etsa, ikkinchi tomondan, adabiy til

me'yorlariga nisbatan e'tiborni susaytirishi mumkin. Ayniqsa yosh avlodning yozma nutq ko'nikmalariga bu holat kuchli ta'sir ko'rsatadi. Agar ta'lim tizimi va madaniy savodxonlik bu jarayonni muvozanatlashtirib bormasa, rasmiy va ilmiy uslubda ham noformal yozuv unsurlari ko'payib ketishi ehtimoli mavjud.

Nutq madaniyati til vositalaridan o'rinli, to'g'ri, ravon va maqsadga muvofiq foydalanish bilan bog'liqdir. Zamonaviy texnologiyalar davrida nutq madaniyatining talabi faqat imlo yoki grammatik qoidalarni bilishdan iborat bo'lib qolmaydi. Endi inson turli kommunikativ platformalarda qanday uslubni tanlash, qaysi vaziyatda qanday til birliklaridan foydalanish, qachon qisqartma ishlatish mumkinligi va qachon me'yoriy shaklga amal qilish lozimligini ham bilishi kerak. Boshqacha aytganda, raqamli savodxonlik bilan lingvistik savodxonlik bir-birini to'ldiruvchi tushunchalarga aylanmoqda. Masalan, do'stlar bilan yozishmada tabiiy bo'lgan qisqartma yoki emoji rasmiy elektron xatda nomaqbul bo'lishi mumkin. Xuddi shuningdek, ijtimoiy tarmoqdagi erkin uslub ilmiy maqola yoki xizmat yozishmasida qo'llanmasligi kerak. Demak, zamonaviy davr nutq madaniyatidan moslashuvchanlik, funksional tafakkur va uslubiy sezgirlikni talab etadi. Til me'yorlarini himoya qilish degani har qanday yangilikka qarshi chiqish emas, balki tilning tabiiy rivojlanishi va ijtimoiy vazifasi o'rtasidagi muvozanatni saqlashdir.

Zamonaviy texnologiyalar ta'sirining ijobiy va salbiy jihatlari bir-biridan ajratib bo'lmaydigan murakkab hodisadir. Ijobiy tomondan, texnologiyalar tilning funksional imkoniyatlarini kengaytirdi. Yangi kommunikativ vositalar fikr almashish jarayonini osonlashtirdi, turli hudud va madaniyat vakillarini yaqinlashtirdi, ko'p tilli muloqot uchun qulay sharoit yaratdi. Tilning lug'at boyligi yangilanmoqda, ifoda vositalari rang-baranglashmoqda, yozma nutq ommalashmoqda. Ilgari faqat matbuot yoki kitob vositasida ommalashgan so'z va g'oyalar endilikda internet orqali juda tez tarqaladi. Bu esa tilning dinamik tabiati va moslashuvchanligini kuchaytiradi. Shu bilan birga, texnologiyalar ta'lim, tarjima, matn tahlili, nutqni tanish, imlo tekshiruvi va elektron lug'atlar orqali til o'rganish jarayoniga ham katta qulayliklar yaratdi. Sun'iy intellekt va avtomatik tarjima tizimlari ham til bilan ishlashning yangi istiqbollarini ochmoqda.

Biroq salbiy jihatlar ham yetarli. Avvalo, ortiqcha soddalashuv va tezkorlikka intilish ayrim hollarda fikrning chuqurligi va ifoda aniqligini kamaytiradi. Inson murakkab, izchil va mantiqiy tuzilgan matn yozishdan ko'ra qisqa reaksiya, tezkor javob va fragmentar nutqqa ko'proq odatlanib borishi mumkin. Bu esa tafakkur ifodasining yuzakilashuv xavfini tug'diradi. Ikkinchidan, chet tillarining haddan tashqari kuchli ta'siri milliy tilning ichki resurslaridan foydalanish imkoniyatini cheklashi mumkin. Uchinchi jihat shundaki, noformal va slengga boy yozuv adabiy til me'yorlarining ijtimoiy nufuzini pasaytirishi ehtimoldan xoli emas. To'rtinchidan, raqamli muhitda nutqning agressivlashuvi, etik me'yorlarning buzilishi,

anonimlik ortidan mas’uliyatsiz ifodalar ko‘payishi ham kuzatiladi. Bu esa nutq madaniyati masalasini yanada jiddiylashtiradi.

Umuman olganda, zamonaviy texnologiyalar til tizimi va nutq amaliyotiga chuqur, ko‘p qirrali va ziddiyatli ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu ta’sirni faqat salbiy yoki faqat ijobiy hodisa sifatida baholab bo‘lmaydi. Aslida texnologiyalar tilni buzayotgan emas, balki uni yangi ijtimoiy-kommunikativ sharoitga moslashtirmoqda. Har bir tarixiy davr o‘zining aloqa vositalariga ega bo‘lganidek, bugungi raqamli davr ham til oldiga yangi talablarni qo‘ymoqda. Shu bois tilshunoslik, pedagogika va madaniyatshunoslik oldida turgan asosiy vazifa zamonaviy texnologiyalar ta’siridagi til jarayonlarini chuqur ilmiy tahlil qilish, me’yoriy tilni asrash bilan birga yangi kommunikativ shakllarning mohiyatini to‘g‘ri anglashdan iboratdir. Ana shundagina til taraqqiyoti, nutq madaniyati va texnologik yangilanish o‘rtasida sog‘lom muvozanat ta’minlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mahmudov N. M. Til. – Toshkent: Mumtoz so‘z, 2010.
2. Nurmonov A. O‘zbek tilshunosligi tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2002.
3. Safarov Sh. Pragmalingvistika. – Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008.
4. Yo‘ldoshev B. Matn lingvistikasi asoslari. – Toshkent: Fan, 2007.
5. Hakimov M. O‘zbek pragmalingvistikasi asoslari. – Toshkent, 2013.
6. Crystal D. Language and the Internet. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
7. Crystal D. A Little Book of Language. – New Haven: Yale University Press, 2010.
8. Baron N. S. Always On: Language in an Online and Mobile World. – Oxford: Oxford University Press, 2008.
9. Herring S. C. Computer-Mediated Communication: Linguistic, Social and Cross-Cultural Perspectives. – Amsterdam: John Benjamins, 1996.
10. Thurlow C., Lengel L., Tomic A. Computer Mediated Communication: Social Interaction and the Internet. – London: Sage, 2004.
11. Danet B., Herring S. C. The Multilingual Internet: Language, Culture, and Communication Online. – Oxford: Oxford University Press, 2007.
12. Yus F. Cyberpragmatics: Internet-Mediated Communication in Context. – Amsterdam: John Benjamins, 2011.